

חמץ ומצה - שיחה לפסח

הרב מיכה הלוי – ראש ישיבת "עטרת נחמיה" ורבה הראשי של פתח תקווה

(שיעור שבועי לנשים במדרשת "אביב התורה - לעד חיה"; השיעור נערך ע"י זיוה חן)

להצטרפות לרשימת תפוצה נא לשלוח מייל ל: avivhatoral@012.net.il

תוכן העניינים:

1. שלושים יום קודם החג	4. סדר, ניקיון ובדיקת חמץ
2. חזרה אל הפשטות	5. בחינת השבת שבפסח
3. צורך וצריכה	6. ליל הסדר

1. שלושים יום קודם החג

"שואלין בהלכות הפסח קודם לפסח שלושים יום" (פסחים ו א). הלכה זו אינה תאורטית בלבד, כלומר היא אינה מתייחסת רק ללימוד התאורטי של הלכות החג, אלא יש לה גם השלכות מעשיות. לדוגמה: משפחה שעוזבת את ביתה שלושים יום קודם חג הפסח, ואיה שוהה בביתה במשך ימי החג, חייבת לכתחילה לבדוק את הבית מחמץ. מכאן למדים שיש עניין לבער את החמץ מן הבית ולנקות אותו גם אם בפועל לא נמצאים בבית בימי הפסח. ביעור החמץ וניקיון הבית אינו נעשה רק כדי שלא נעבור על בל יראה ובל ימצא, אלא יש עניין לנער את החמץ מעלינו לקראת הפסח.

ביעור החמץ איננו רק פרקטיקה, אלא עניין מהותי שאנו עמלים עליו במשך שלושים יום. העבודה המיוחדת של חג הפסח אינה מתחילה רק בליל הסדר ונמשכת בשבעת ימי הפסח, אלא היא מתחילה כבר שלושים יום קודם החג. המקור של הדברים הוא אמנם הלכתי, אך יש בזה עניין מהותי.

2. חזרה אל הפשטות

הפער בין חמץ למצה הוא מאוד משמעותי, אך מבחינה מעשית ההבדל ביניהם דק מאוד כי מהר מאוד עלולה המצה להחמיץ ולהפוך לחמץ. דורשי רשומות אמרו שבמילים מצה וחמץ האותיות מ' ו-צ' משותפות וההבדל ביניהן הוא רק בין ח' ל- ה'. ההבדל בין האותיות ח' ו- ה' הוא קו קטן מאוד, והוא מלמד שדי בדבר קטן, כלשהו, כדי להחמיץ, אך הדבר הקטן הזה יוצר את הפער המשמעותי בין מצה לחמץ.

המצה נקראת "לחם עוני". לפי הפשט "לחם עוני" הוא הלחם הפשוט ביותר. הוא אינו רק לחמם של העניים, אלא הוא לחם עוני בעצמו, שאין בו חומרים נוספים של התפחה והחמצה, אלא הקמח והמים בלבד. גם משך זמן האפייה של לחם העוני, המצה, הוא הזמן המינימלי ביותר.

אם כן עבודת ההתנקות מן החמץ היא להיות פשוט, להיות נקי מכל דבר שמגביה, שמתפח ושמתחמץ. לא בכדי כל דבר שמעשיר את העיסה ומתפח אותה גורם להחמצה. עבודת ד' שלנו בפסח היא לבדוק את מה אנו מעשירים ומגביהים, ולוודא שהגובה הזה לא יסתור את הפשטות. הימים מפורים עד פסח הם ימי הכנה לחזרה אל הפשטות הבסיסית, שהיא יסוד ההתנקות מן החמץ. במשך כל השנה אנו מרבים לעסוק ברווחת החיים ובהעשרתם, ואין בזה כל רע, אך השאלה היא האם העיסוק הזה ברווחת החיים דוחק את הפשטות ומשכיח אותה מאתנו. עלינו לבחון את עצמנו האם אנו מעשירים את הפשטות, אך הפשטות נשארת לעמוד ביסוד הכל, או שמא התעשרנו וכל חיינו הפכו להיות ניגוד גמור לפשטות שלנו. הפשטות היא היסוד של הכל, הן בטבע והן בחיי הרוח.

בעבודות הניקיון לקראת הפסח, כאשר אנו משליטים סדר בבית, אנו מגלים פתאום כמה דברי מותרות היו בחזקתנו, ובימים האלה אנו מתנקים מכל הדברים המיותרים הללו. זוהי עבודה רוחנית שלימה שנעשית ע"י כל אחד ואחד בימים שלפני חג הפסח, וזהו גם מעין חשבון נפש. עבודת ההכנה לקראת הפסח היא משמעותית וחשובה. אין לראות בה רק קושי ועמל, אלא עלינו להעריך אותה נכונה, ולהבין במה אנו עסוקים. המהפך שאנו עושים בבית ממצב של חמץ למצב של כשר לפסח הוא הכנה מאוד יסודית לחזרה אל הפשטות.

3. צורך וצריכה

חלק מן החזרה אל הפשטות שבפסח היא לצרוך מצרכים שיש בהם צורך אמיתי ולא בשל רצוננו לצרוך. חלק מן העבודה העצמית היא לצרוך רק את מה שצריך, ולכן עלינו להימנע מלהתאונן על מסורת זו או אחרת שאינה מאפשרת תמיד לקנות את כל המוצרים שהיינו רוצים לצרוך. חלק מהעבודה על השיבה אל הפשטות הוא לקנות את המוצרים הכשרים לפסח עפ"י המסורת, ואת המוצרים שכשרים בכשרויות שאנו סומכים עליהן. המסורת של האשכנזים למשל היא שלא לאכול קטניות בפסח. לכן עלינו לחדול מן הדיונים בדבר ההגדרה של קטניות, מה נחשב קטניות ומה לא, לחזור אל הפשטות ולקבל את המסורת שלנו כמו שהיא. גם אם התפריט של סעודת החג לא יהיה עשיר, מה שחשוב הוא שנתעשר בעבודת ד' שלנו.

4. סדר, ניקיון ובדיקת חמץ

אם כן העבודה הראשונה שלנו לקראת הפסח היא הניקיון מן החמץ, והעבודה השניה היא עשיית סדר. בעבודת ד' של ההכנה לפסח אנו משליטים סדר בערכים ובמחשבות, כשם שבעבודת ההכנה המעשית אנו עושים לעצמנו סדר עדיפויות, במה להשקיע יותר בניקיון והיכן להתאמץ פחות, על מנת שנהיה מרוכזים בביעור החמץ מן הבית. עשיית הסדר לפני הפסח היא חלק מהחזרה לפשטות החיים המסודרת בסדר הנכון. כאשר אנו מסדרים את החדרים למשל, אנו מנסים לבדוק היכן נכנס חמץ, על אף שלא מתאים ולא ראוי שיהיה שם חמץ. לפעמים העולם המתירני שבו אנו חיים, גורם לנו לאכול בכל מקום מבלי לעשות סדר עדיפויות. סידור הבית וביעור החמץ משיב אותנו לסדר הנכון של החיים.

ההלכה נותנת פתרונות למי שרוצה להתחמק מעבודת הניקיון והסדר, ויתכן שאדם כזה מרוויח משום שהוא פטור ממאמץ ומעבודה קשה, אך הוא מפסיד את עשיית הסדר, את החזרה לפשטות, את כל עבודת ד' המיוחדת הזאת.

רוב רובו של הציבור מוכר את החמץ לגוי באמצעות כתב הרשאה לרב בבוקרו של יום י"ד בניסן. בליל י"ד אם כן החמץ עדיין ברשות בעל הבית, ולכן הוא מחוייב לבדוק את החמץ. מי שסגר את ביתו ללא ניקיון והותיר בו חמץ, אינו יכול למכור את החמץ כמו כולם בבוקר י"ד בניסן, משום שבליל י"ד החמץ עדיין ברשותו ועליו לעשות בדיקת חמץ, ולשם בדיקת חמץ עליו לערוך ניקיון כלשהו מינימלי בבית. למקרים כאלה יש פתרון הלכתי, והוא מכירת י"ג, דהיינו: אדם שהשאיר את ביתו כמות שהוא, ללא ניקיון מחמץ, מוכר את חמצו ביום י"ג בניסן לפני השקיעה, לפני

שמתחיל ליל בדיקת חמץ, ובכך הוא נעשה פטור מבדיקת חמץ, כיוון שבלי ל"ד החמץ כבר אינו שלו. פתרון זה מתאים בעיקר למוסדות חינוך, שאין ביכולתם לערוך ניקיון יסודי מן החמץ, ואף יתכן שמשאירים בהם מוצרי חמץ. רק מיעוט שבמיעוט של אנשים פרטיים מבצעים מכירת חמץ בי"ג בניסן, כיוון שהרוב מעוניינים לעשות בדיקת חמץ. בדיקת חמץ אינה רק אקט הלכתי של ביעור החמץ מן הבית, אלא היא עניין בפני עצמו, היא פועלת עלינו ונותנת בנו את רישומה. בעדות ובנוסחים שונים מזכירים ב"לשם יחוד" שלפני בדיקת החמץ את הניקיון מן היצר הרע, מה שמלמד על משמעותה של בדיקת החמץ בעבודת ד' שלנו.

5. בחינת השבת שבפסח

נשאלת השאלה מדוע חשבון הנפש הזה, השיבה לסדר הנכון ולפשטות, נעשים דווקא בפסח. פסח הוא יום ההולדת של עם ישראל. "החודש הזה לכם ראש חודשים ראשון הוא לכם לחודשי השנה" (שמות יב ב). הלידה של עם ישראל מתחדשת בכל שנה ושנה בקרב כל אחד ואחד מעם ישראל. עלינו להכשיר את עצמנו על מנת שנהיה מודעים ללידה המחודשת הזאת. בתקופה זו של אביב ופריחה גם הטבע מתחדש בעולם, ולכן בזמן הזה אנו מברכים ברכת האילנות. מה שקורה בטבע מתאים למה שמתרחש בזמן הזה אצל עם ישראל. חירות חדשה מתחדשת על עם ישראל, לידה ישראלית מחודשת מתרחשת, ואנו מתמלאים בתחושה של חירות, של אי שעבוד לכל העניינים הזרים לעבודת ד', וכך, בתחושות אלו, אנו מגיעים לליל התקדש החג. מי שמכין את עצמו בהכנה ראויה יהיה מודע למה שיתרחש עמו בחג הפסח.

פסח הוא החג היחיד שנקרא בתורה "שבת" (ויקרא כג טו): "וספרתם לכם ממחרת השבת". בין הפרושים לצדוקים נתגלעה מחלוקת האם הכוונה לשבת בראשית, כפי שעולה מפשט הכתוב, או שמא הכוונה ליום טוב הראשון של פסח, כפי שקבלנו במסורת מחז"ל. הצדוקים טענו שספירת העומר מתחילה ממחרת שבת חוה"מ של פסח, ואילו הפרושים טענו עפ"י מסורת של תורה שבע"פ שספירת העומר מתחילה ממחרת יום טוב הראשון של פסח.

השבת היא מציאות רוחנית, שהרי קדושתה היא "קביעא וקיימא", נקבעה משמיים. לכן אין בה עשיית מלאכה, שכן כל כולה מציאות רוחנית ואין בה שייכות למלאכה. יום טוב מוגדר בהגדרה של יחידת זמן: "יום טוב". הזמן הוא מציאות של העולם הזה בלבד, ואילו בעולם הבא אין מציאות של זמן. יום טוב הוא יחידה של זמן שנתקדשה, שקבלה מן הטוב האלוקי, וזה מה שנקרא "קדושת הזמנים", כלומר: הזמנים התעלו אל מה שהוא מעבר למימד הזמן, אל הקודש. עם ישראל השייך אל הקודש הוא שרומם את הזמנים הללו למדרגה של קדושה, כי רק לו יש את היכולת לרומם את הימים החולפים למדרגת הקדושה, שהיא קבועה ונצחית.

בפסח ישנה בחינה של שבת, משום שבו קידש הקב"ה את ישראל ויצר אותו, ועם ישראל מסוגל לקדש את הזמנים. אם כן המקור שממנו החלה היכולת לקדש את הזמנים הוא חג הפסח, שבו נולד עם ישראל. באחד מהפיוטים שבסוף ההגדה לפי חלק מהמנהגים נאמר: "קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה". יום ולילה הם זמנים חולפים, "מחליף את הזמנים". יום שהוא לא יום ולא לילה הוא יום ארוך, יום של גאולת עולמים ושל חיי נצח. ההכנה לחג הפסח מרוממת אותנו אל הפשטות, אל קדושת החיים הפשוטה, שהיא נצחית. כל המורכבויות בחיים, התוספות וההעשרות הם עניינים זמניים וחולפים. אם חפצים אנו להתחבר אל הפשטות האלוקית הזאת, אל הקודש, אל חיי הנצח, עלינו להתנתק מן החמץ ולאכול רק מצה במשך שבעת ימי החג. איסור אכילת חמץ שייך להבנת הקדושה המיוחדת של עם ישראל, להבנת החירות האמיתית שבעם ישראל ואת היותו בלתי משועבד לזרים. לכן נקרא חג הפסח בשם "שבת", משום שיש בו קדושה מיוחדת, קבועה וקיימת, שמכוחה התקדשו כל המועדים האחרים.

ליל חג הפסח נקרא "ליל הסדר" לא רק על שם הסדר המעשי שלפיו מתנהל הלילה, מ"קדש" ועד "נרצה". "קדש" הוא תחילת ההתקדשות שלנו, אנו מתעלים אל הקודש, אך לשם כך אנו נתבעים לעבודה עצמית. בסופו של ליל הסדר אנו במצב של "נרצה", בלשון נפעל, כלומר: נעשינו רצויים לקב"ה.

בהגדה של פסח ב"נשמת כל חי" אנו אומרים: "ממצרים גאלתנו, מבית עבדים פדיתנו". במצרים היינו עבדים בעבדות הגוף ובעבדות הנפש. "ממצרים גאלתנו" - זו עבדות הגוף, הגאולה מסבלות מצרים, מהמיצרים הגופניים של עבודת הפרך. "מבית עבדים פדיתנו" - זה השעבוד הנפשי. הנפש שלנו במצרים היתה שבויה כולה בשבי הזרות המצרית עד שהיה צריך לפדות אותה ממש. הקב"ה פדה את נפשתינו במצרים, והמיר את הנפש השבויה בזרות מצרים בנפש אלוקית. זה פדיון הנפש האמיתי, שהוא מחליף נפש בנפש ובכך הוא מוציא את האדם לחירות.

זוהי גאולת מצרים המתחדשת עלינו כל שנה ושנה בליל הסדר. ומשנה לשנה אנו מתחזקים בפדיון הנפש, ומסוגלים לפדות את נפשנו ביתר תוקף וביתר עוז, ולהשתחרר צעד אחר צעד מן הזרות שאנו שבוים בה. לכן עבודת ההכנה שקודם החג כה חשובה, שכן היא מאפשרת להארה המיוחדת של החג הזה להיקלט בתוכנו ולרומם אותנו אל החירות האמיתית.

"כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". מי משובח? מי שמרבה לספר ביציאת מצרים הוא בעצמו נעשה משובח יותר והוא הולך ומשתבח. את סיפור יציאת מצרים יש לספר מתחילה ועד סוף, משום שרק כך הוא מסוגל להותיר בנפשתינו רושם, כך שנוכל להתחדש בחירות. לפיכך אנו מספרים את סיפור יציאת מצרים מתחילתו, שהוא מתחיל בגנות, ועד סופו, שהוא מסתיים בשבח. רב ושמואל נחלקו בדבר תוכן הגנות והשבח. רב אמר שהגנות והשבח הם הצדדים הרוחניים והנפשיים של עם ישראל (פסחים קטז א): "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו, ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו". תרח אבי אברהם היה עובד עבודה זרה, ולבסוף עם ישראל קיבל על עצמו תורה במעמד הר סיני. אך סיפור יציאת מצרים איננו סיפור היסטורי בלבד, שהתרחש בזמן מסוים עם אנשים מסוימים, אלא זהו סיפור החיים שלנו, שמתחולל בנפשנו עד היום. כמה מאמצים אנו משקיעים כדי לפדות את נפשנו מן הזריות השונות, מהתרבות המערבית שמכרסמת בנו בכל פה.

שמואל אמר שהגנות והשבח הם בצד הפיזי: "עבדים היינו לפרעה במצרים, עתה בני חורין". שתי הדעות נפסקו להלכה, ואת שתיהן אנו אומרים בליל הסדר, שהרי בלילה זה אנו מתרוממים למעלה גבוהה של קדושה, אך אנו חפצים להרגיש גם את ההתעלות הגופנית, שאליה התכוונו בכל ההכנות שלנו לחג. כאשר משקיעים בהכנה טובה ונכונה לליל הסדר, ומתרוממים בלילה הזה מסימן לסימן, אין טבעי יותר מלשמוע את הסיפור על ר' עקיבא והחכמים, שהיו מסובים בבני ברק כל הלילה עד שהיה צריך לעוררם לכך שהגיע זמן קריאת שמע של שחרית. אין אנו מתפללים על מה שקרה לחכמים, משום שאנו מבינים שהם התעלו למעלה מכל תחושה של זמן ומקום, ולכן לא שמו לב שהגיע זמן תפילת השחר. סיפור זה מבטא בעוצמה גדולה את המדרגה הגבוהה אליה אנו מתרוממים בלילה מיוחד זה, מסימן לסימן, מ"קדש" ועד "נרצה".